

Hajdu Tibor:

Az emigráns Jászi levelezése

Jászi személyiségének ismeretében fel kell tételeznünk, hogy hazai tevékenysége során is terjedelmes levelezést folytatott, bár azt az emigrációba nem vihette magával. A legfontosabbat, levelezését Ady Endrével egy barátjára bízta, aki azt sokáig őrizte, de az 1944-es ostrom során elvesztette. Így hazai leveleiből csak néhány száz példány maradt ránk, elsősorban Somló Bódog és Szabó Ervin hagyatékában, a hozzá írott levelekből alig néhány darab.

Emigrációs levelezése viszont csaknem teljesen rendelkezésünkre áll, mert Jászi általában minden levelet megőrzött. A hiányzók Károlyi Mihály és más barátai hagyatékából pótolhatók.

A levelezés egy része családi, de ez is tartalmaz történelmi érdekességű dokumentumokat, első sorban második feleségével, Lesznai Annával élete végéig folytatott levélváltása. Amerikába, Oberlinbe költözése után kiterjedt levelezést folytatott tanítványaival és tanártársaival, ezek magyar szempontból érdektelenek. Emigrációs levelezésének két súlypontját emelhetjük ki. Az első 1919 és 1925 közötti bécsi emigrációja, amikor mint aktív politikus a demokratikus emigráció megszervezését és politikai irányítását vállalta magára, nem kisebb célkitűzéssel, mint a Horthy-rendszer megdöntése Ennek reménytelenségét belátva vállalta az oberlini professzori állást, ami nemcsak földrajzi távolságot jelentett, hanem a politikai aktivitástól való távolságtartást is.

Egykori politikai barátai egy részével, így elsősorban Károlyi Mihállyal, továbbra is elég sűrűn levelezett, s ezek az 1925–1941 közti levelek is sok érdekes véleményt és vitát tartalmaznak, de az aktuális politikába való befolyás igénye nélkül.

1941-ben bár nem szívesen, de részt vett a magyar antifasiszta emigráció összefogásában, irányításában. Ez az 1941-től 1945-ig, a

világháború végéig terjedő időszak politikai levelezésének második súlypontja. A háború után magyar vonatkozású leveleinek és levelező partnereinek száma is csökkent, a hazai helyzetet kezdetől reménytelennek látta, ennek megfelelően itthon maradt barátainak is a közélettől való távolmaradást tanácsolta.

Terjedelmes levelezésének részletesebb elemzésére itt nem is vállalkozom, csupán néhány jellemző levelet emelnék ki, amelyek Litván György 1990-ben megjelent válogatásában és Károlyi kiadott levelezésében találhatók.

Nagyon jellemző akkori felfogására emigrációja negyedik hónapjában, 1919. augusztus 30-án itthon maradt régi barátjához, Braun Róberthez írt levele, amelynek lényegi részét idézem.

„A vadul rohanó események persze egy időre összes dolgainkat felborították. De a fehér örület sem tarthat tovább, mint a vörös. Amennyire csak lehet, a Társadalomtudományi Társaságot és a Huszadik Századot tartsátok össze! Ez ránk nézve az egyedüli fix pont a vörös-fehér chaoszban. A jövőben még sokkal inkább az lesz, mert a régi pártkeretek hasznavehetetlenné váltak – legalább is gondolkodó s önmagukat megbecsülő emberek számára. A reakcióval ép oly energikusan fel kell venni majd a harcot, mint a marxista talmudistákéval s általában a ghettó szellem minden megnyilvánulásával. Mert nem igaz, hogy a hiba Leninben volt. A hiba Marx-ban volt s a Marx igazi tanítványai nem a parlamenti szocialisták, hanem a bolsevisták. A puccs, a terror, az amoralizmus, a gyűlölködés, a mechanikai fatalizmus, a piactalan raktárgazdaság, a versenytelenül szétszított Futter porció: mindez s a többi ideológiai kincs marxi tanítás.

Sok lelki gyötrellem és aggodalom közepette ellenszerként többet tanultam e négy hónap alatt, mint az utolsó öt évben. Egész kétségtelen előttem, hogy a fiziokraták, Smith-Carey-Dühring-George-Oppenheimer irányában van minden komoly gazdasági és politikai tudomány és gyakorlat útja.”¹

Ez a levél tömören összefoglalja Jászi 1919-ben kiforrott nézeteit,

¹ Jászi Oszkár válogatott levelei. Szerk. Litván György és Varga F. János, Budapest, 1990. 227.

amelyekhez haláláig ragaszkodott. Elsősorban azt, hogy mereven elutasítja mind a bolsevizmust, mind a magyarországi ellenforradalmi rendszert. Továbbá meggyőződését, hogy a szociáldemokrata pártokat megbénítja az ellentmondás, miszerint elméletben ragaszkodnak a marxizmushoz, míg gyakorlatuk ettől eltér, s ez alátámasztja ellenfelek kritikáját. Megvonja saját ideológiája kereteit, amelyben sok van a szocializmusból is, de nem elsősorban marxi értelemben. Végül látjuk e levélből, hogy évekig bízott az ellenforradalmi rendszer rövidéletűségében, s fő céljának e rendszer összeomlásának meggyorsítását tartotta, bármi eszközzel.

Következzen egy részlet a Csehországban tartózkodó Károlyi Mihályhoz írott sok levele egyikéből: kelt 1920. május ötödikén, az után, hogy Kunfi Zsigmond felkereste Prágában Károlyit.

„Kunfi közlései alapján az emigráció megszervezését kilátástalannak tartom. És ez nagy baj. Nemcsak politikai szempontból, de főleg azért, mivel nagy erkölcsi kötelességmulasztás, meg nem tenni mindent, ami a rettenetes hazai kálváriát enyhíthetné. Nincs hét, hogy hazulról ne sürgetnék az emigráció megszervezését. Komoly, higgadt és mérsékelt emberek ítélete szerint egy jól megszervezett emigráció rendkívül meggyorsíthatná a honi bomlási folyamatot. Mi azonban nem teszünk semmit, a dogmákba, utópiákba vagy csoporttorzsalkodásokba elmerülten. A külföld felvilágosítása teljesen tökéletlen...”

„Az emigráció tehát megfeneklett, mégpedig a következő okokból:

A jobboldali szocik, Peidl és Weltner nem akarnak megmozdulni, mert állítólag Pesten maradt családtagjaikat féltik.

Garamit nehéz volna lenyelni, de még ha mi vállalnók is, valószínű, hogy ő nem vállalna minket, elsősorban Téged. (Az ő perspektívája ma is a Vázsonyi V. terésvárosi szemüvegén át nyílik.)

A baloldali szocikkal a Nyugat felé bajos operálni, de ők maguk sem akarnak kiállni, mivel látják ugyan a mérsékeltobb orientáció szükségét, de nem mernek teljesen lemondani a semi-bolsi frazeológiáról.

Végül, és ez a legfontosabb: a Te álláspontod, melyet Kunfival közöltél, olyan, hogy azt sem a jobboldali, sem a baloldali szocik, sem mi nem vállalhatjuk. Emigrációt csak Nyugat felé érdemes szervezni. Kelet

felé csak egyetlen szervezet képzelhető el, *mely már létezik*, s melynek koncertjében mi részt venni nem tudunk.

Hogy a magyar kérdés Keletről oldódjék meg, az ma *nagyon valószínűtlen*. De ha *egész biztosnak* is látnám, akkor se építenék rá politikát. Kelet- és Közép-Európának teljes bolsevizálása olyan vérözönt, anarchiát és gazdasági összeroskadást jelentene, melyet csak kalandorok vagy tudatlanok, vérszomjas disequilibráltak vagy megvadult rabbijelöltek vezethetnek. Ha ez az eshetőség bekövetkeznék, esdve kérnélek, hogy tartsd magadat attól távol, s hogy nagy és tiszta nevedet őrizd meg a Jövőnek és az alkotó politikának.”²

Jászi az elképzelt demokratikus koalíció vezérének Károlyit akarta megtenni. Nem mérte fel, hogy Károlyi, aki 1915 végétől 1919 márciusáig Magyarország legnépszerűbb embere volt, 1920-ban már mindinkább megosztó személyiség. Miután ragaszkodott Károlyihoz, legnagyobb problémája Károlyi lebeszélése kommunista kapcsolatairól. Ez sikerült, miután a KP 1925-ig passzív maradt Magyarországon.

A következő nehéz probléma az volt, s erről sok szó esik a Jászi-levelezésben, hogy miután az emigráció nem elég erős, fel lehet-e használni Horthy megdöntéséhez Prága és Belgrád segítségét. Ezt több emigráns hazafiatlannak tartotta s emiatt szakított Jásziékkal. A problémát az oldotta meg, hogy miután Beneš látta a Horthy-rendszer megszilárdulását visszakozott az ígért komoly segítségtől. Jászi erről a következőket írta Károlyinak 1922. március 24-én:

„Beneš (a bécsi csehszlovák követtel. (H. T.) a következő üzenetet küldte:

Ő nem lát lényeges különbséget Horthy és az emigráció külpolitikája között, mert azt hiszi, hogy ha az emigráció hazakerül, ő sem fog más politikát folytatni, mint integritásos politikát.

Az emigráció különben is nem alkalmas tárgyaló fél, mivel átlépte azt a határt, melyet egyetlen emigrációnak sem volna szabad hazája közvéleményével szemben átlépni.

Emellett úgy látszik, hogy az emigrációban nincs meg a kellő

² Ugyanott 242.

tehetség egy megfelelő külpolitikai akció folytatására, mert *elmulasztotta a legszükségesebb propagandát: az angol és francia propagandát*. Ezért ma oly erős Horthy a Nyugaton. Annyira erős, hogy alig hiszi, hogy az általunk tervezett választójogi akció valami eredményre vezessen.

Mégis nem zárkózik el annak mérlegelése elől, hogy a *kisebbségi kérdés felhasználásával* nem lehetne-e valami diplomáciai lépést keresztülvinni.

De nem ígér semmit, mert lojális és őszinte akar maradni az emigrációval szemben, s nem akarja azt eszközül felhasználni, s később eldobni...

B. fenti nyilatkozata csak annyiban *novum*, hogy ezúttal cinikus őszinteséggel beszélt. Mégis ez a rideg elutasítás alkalmas arra, hogy újra revízió alá vegyük politikánkat, s fölvevessük a kérdést, nem volna-e jobb, ha *igen szerény körben is, de teljes függetlenséggel dolgozni*, s egyszerre venni fel a harcot úgy Horthy, mint minden dunai reakcióval szemben?³

Jászinak még néhány csalódásra volt szüksége ahhoz, hogy ezt a szerényebb célkitűzést is feladva végleg Amerikába távozzon. A következő, politikailag passzív időszakából csak egy levelet idéznék, amelyet Iuliu Maniu román miniszterelnöknek írt,

„...Rengeteg elfoglaltsága közepette nem szeretnék visszaélni az Ön annyira fontos idejével. Mégis legyen szabad Önt emlékeztetni életünknek egy fontos epizódjára, mely Önnek a román nép végső felszabadulását, nekem az én országom tragikus összeomlását jelentette. Az Aradon folytatott tanácskozásainkra alludálok, amikor Ön a Román Nemzeti Bizottság nevében a Károlyi-kormány békeajánlatát egy federalizált Magyarország irányában udvariasan, de határozottan visszautasította. Akkor Ön már az új Nagy Románia nevében beszélt, de befejezésül hozzátette, hogy az az eszmény, mely az én lelkemben él a dunai nemzetek békés szövetségéről, Önt is hevíti, de hogy addig is, míg ez a távoli eszmény realizálódhatik, Ön biztosít engemet arról, hogy a román nemzet a magyar kisebbséget mindenkor és minden körülmények között, mint szabad és egyenjogú népet fogja tekinteni az állami és a

³ Károlyi Mihály levelezése II. 1921–1925. Szerk. Hajdu Tibor. Budapest, 1990. 342.

kulturális élet minden terén.

Miniszterelnök Úr! Én bízom az Ön ígérete komolyságában és őszinteségében, mivel Ön maga is végig szenvedte a nemzetiségi elnyomás átkos politikáját, s államférfíúi tisztánlátása mondja Önnek, hogy Romániának nem szabad az egykori Osztrák-Magyar monarchia szerencsétlen praxisát követnie, ha nem akar ennek az összetört álladalomnak a sorsára jutni.

Tudom, hogy ígéreteinek megvalósítása nem teljesen Öntől függ. Tudom, hogy helyzetének súlyos kül- és belpolitikai nehézségei vannak. Tudom, hogy a környező országok – és első sorban Magyarország – teljes demokratizálása nélkül, mely a román paraszti demokrácia stabilizációjának előfeltétele volna, nem lehet végleges megoldást teremteni a Duna medencéjében. De ennek dacára, a helyzet kulcsa mégis nagyobb mértékben van az Ön kezében, mint bármely más ma élő dunai államférfíú kezében...”⁴

A második világháború újra politikai aktivitásra bírta Jászit, bár nagyon is látta lehetőségeinek korlátait. Egységet próbált létrehozni az amerikai antifasiszta magyarok között. Miután kibékült Károlyival, szerette volna elérni, hogy ennek az összefogásnak élére álljon, noha tartott a Molotov-Ribbentrop paktum által kioltott kommunista-barátság újabb fellángolásától. Mint levelezéséből kitűnik, nem sok sikerrel járt. Egyrészt, mert Károlyit nem engedték be az USA-ba. Másrészt az amerikai magyarság nagy része Eckhardt Tiborral rokonszenvezett, akit Jászi és Károlyi is, tévesen, Horthy ügynökének tartottak – igaz, hogy Eckhardt sem lett volna hajlandó velük együttműködni. Végül a szélső baloldali magyarok „chicagói csoportja” kivált Jászi és Vámbéry nehezen összehozott mozgalmából, mert azt nem tartották elég radikálisnak és Károlyi-pártinak, mellesleg kifogásolták Jásziék együttműködési szándékát az emigráns csehszlovák kormánnyal. E problémákat világítja meg a „chicagóiak” szellemi vezérének, Moholy Nagy Lászlónak írott 1942. októberi válaszlevele, ennek néhány részletét idézem:

„... hogy a Végrehajtó Bizottság részéről ’rosszakarat vagy

⁴ Jászi Oszkár válogatott levelei. 311.

tervszerűség' Károlyi ellen nem volt, utalok annak a népgyűlésnek határozati javaslatára, amelyet 1941. október 19-én tartott Szövetségünk New Yorkban... Károlyi vízumá dologában a Végr. Biz. táviratban szólította fel Károlyit, hogy közölje, milyen stádiumban van ez a kérelme Londonban... állandóan érdeklődtünk és interveniáltunk annak az érdekében, hogy Károlyi Mihálynak, ha ide beutazását kéri engedélyezzék azt. Vámbéry Ruzstem két ízben személyesen járt Washingtonban, ahol a legilletékesebb helyeken emelt szót Károlyi beutazása dologában...

Hogy a Végr. Biz-nek nem sikerült a romániai és jugoszláviai magyar csoportokat megszervezni, nem szorgalmán múlt. A románoknak még ma sincsen az Egy. államok területén Szabad Mozgalmuk, és így nincsen kivel tárgyalnunk...' A Szövetség vezetői a new yorki mozgalomból irodalmi önképzőkört csinálta' – írjátok leveletekben. Ha 'irodalmi önképzőkörnek' hívják az olyan mozgalmat, amelyik eddig egy rendszeresen megjelenő hetilapot, havi folyóiratot, a múlt őszi és téli kampányban 50 nyilvános előadást, az Eckhardt elleni sajtókampányt...' stb. szervezte, feleli Jászi keserűen.

„A Csehszlovák kormányzat emberei iránti minden kritikát eltiltó, hódoló alázatosság is aggályossá tette számunkra tisztségünk megtartását” idézi tovább a chicagóiak levelét: „Nem vallhatjuk a csehszlovák kormányzatnak legújabbán kiadott ama jelszavát sem, hogy a Munich előtti határokat vissza kell állítani, mert e határokon belül többszázezer olyan magyar él, aki nem népszavazás, hanem a trianoni rendelkezés alapján lett csehszlovák állampolgár.”⁵

A csehszlovák kormány iránti „hódoló alázatosság” éppoly túlzás volt, mint a chicagóiak többi vádja – annyi igaz, hogy Vámbéry és mások abban bíztak, Beneš megszívlelte a világháború tanulságait. Csalódniuk kellett, és csalódásukat fejezte ki az a levél, amelyet Jászi és Vámbéry már a háború befejezése után, 1945. szeptember 11-én intéztek Benešhez.

„Elnök Úr!

Bízunk benne, hogy nem tekinti beavatkozásnak a Csehszlovák Köztársaság belső ügyeibe, ha aggodalmunkat fejezzük ki a szlovákiai

⁵ Ugyanott 449.

magyar kisebbség sorsa miatt...M megbízható forrásból tudjuk, hogy Szlovákiában a magyar kisebbségnek nem csupán azokat a tagjait üldözik, fosztják meg tulajdonuktól és telepítik ki, akik aktív fasiszták voltak vagy részt vállaltak a Köztársaság léte elleni bűnös politikában, hanem esetenként teljesen ártatlan és ártalmatlan embereket is. arról értesültünk továbbá, hogy olyan rendeletet hoztak, amely megfosztja csehszlovák állampolgárságuktól a magyar kisebbségnek mindazokat a tagjait, akik nem vettek részt a náci megszállók elleni küzdelemben. Ez nagyjából egyet jelent a magyar kisebbség törvényen kívül helyezésével, s e kisebbség tagjait közvetve arra kényszeríti, hogy elhagyják szülőföldjüket. Biztosak vagyunk benne, hogy Ön, Elnök Úr, ugyanúgy tudja és átérzi, mint mi, hogy bonyolult és ellentmondásokkal terhes problémákat csak demokratikus módszerekkel lehet megoldani. Ezért tesszük meg azt a tiszteletteljes javaslatot, hogy vegyék ismételten fontolóra ezt a kérdést...”⁶

⁶ Ugyanott 471. (Fordítás angolból.)